TURKISTON O‘LKASIDA KO‘CHIRILGAN AHOLINING MAHALLIY MUHITGA MOSLASHUVI

Iskandar Qo‘ziboyev
Toshloq tumani 33-maktab o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada XIX asr oxiri – 1917 yilda Turkiston o‘lkasiga ko‘chirib keltirilgan aholining mahalliy muhitga ijtimoiy-madaniy moslashuvi tahlil qilingan. Oilaviy va maishiy turmush, oziq-ovqat hamda kiyinish madaniyatidagi o‘zgarishlar, tibbiy-sanitariya sharoiti, ta’lim va diniy hayot yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiston o‘lkasi, ko‘chirilgan aholi, ijtimoiy moslashuv, madaniy muloqot, kundalik hayot, oila, tibbiy xizmat, ta’lim, diniy hayot.

Rossiya imperiyasining Turkistonga aholini ko‘chirish siyosati yangi qishloq va shahar mahallalarining paydo bo‘lishi bilangina cheklanmadi. Turli til, din, xo‘jalik va maishiy an’anaga mansub aholi guruhlarining bir hududda yashay boshlashi kundalik munosabatlarning yangi tizimini shakllantirdi. Ko‘chirilgan oila uchun moslashuv uy-joy qurish yoki yerga ishlov berishdan kengroq jarayon bo‘lib, oziq-ovqat, kiyim, salomatlik, bola tarbiyasi, diniy hayot va mahalliy aholi bilan muloqotni qamrab oldi.

Ijtimoiy-madaniy moslashuvni bir tomonlama “ruslashtirish” yoki to‘liq “mahalliylashuv” sifatida talqin qilish tarixiy voqelikni soddalashtiradi. Ko‘chuvchilar o‘z diniy va madaniy jamoalarini saqlashga harakat qilganlar, ayni paytda iqlim hamda xo‘jalik ehtiyoji ularni mahalliy taomlar, qurilish usullari, bozor qoidalari va til elementlarini o‘zlashtirishga majbur etgan. Mahalliy aholi ham yangi mahsulot, kasb va maishiy buyumlar bilan tanishgan. Biroq bu muloqot mustamlaka ma’muriyati yaratgan huquqiy tengsizlik sharoitida kechgan.

Ko‘chish oila tarkibi va ichki munosabatlarga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. Uzoq yo‘l, yangi uy qurish va xo‘jalikni yo‘lga qo‘yish katta mehnat talab qilgani uchun keng oila yoki qarindoshlar guruhi bilan ko‘chish nisbatan qulay edi. Qarindoshlik tarmog‘i vaqtincha boshpana, mehnat, qarz va bolalarni parvarish qilishda o‘zaro yordam vazifasini bajargan. Yakka yoki moddiy zaxirasi kam oilalar esa qishloq jamoasi va hamqishloqlar yordamiga ko‘proq bog‘liq bo‘lgan.

Oilada mehnat taqsimoti an’anaviy ko‘rinishni saqlagan bo‘lsa-da, yangi sharoit ayollar zimmasidagi vazifalarni kengaytirdi. Ular ovqat tayyorlash, kiyim tikish, bola tarbiyasi va uy-ro‘zg‘ordan tashqari poliz, chorva, parranda va hosil yig‘ish ishlarida qatnashgan. Erkaklar mavsumiy yollanma ishga ketganida ayol xo‘jalikni boshqarish mas’uliyatini ham bajargan. Bolalar suv tashish, mol boqish va dala ishlariga jalb qilingan. Shu bois moslashuv oila a’zolarining umumiy mehnati orqali ta’minlangan, ammo bu yukning gender va yosh bo‘yicha teng taqsimlanmagani ham ko‘rinadi.

Oziq-ovqat madaniyatida o‘zgarishlar tez yuz bergan. Ko‘chuvchilar non, bo‘tqa, kartoshka, sut va go‘sht mahsulotlariga asoslangan odatlarini saqlaganlar, biroq mahalliy bozor hamda iqlim ta’sirida guruch, meva, uzum, qovun-tarvuz, sabzavot va ziravorlar kundalik iste’molga kirib borgan. Palov, choy va mahalliy non kabi mahsulotlarni o‘zlashtirish amaliy hamda ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘ldi: bozorda xarid qilish, mehmon kutish va qo‘shnichilik munosabatlarida umumiy taomlar muloqot vositasiga aylandi.

Kiyinishda ham iqlimga moslashuv kuzatildi. Rossiyaning sovuq guberniyalariga mos og‘ir kiyimlar yozgi issiqda noqulay bo‘lgani uchun yengil mato, keng va havo o‘tkazuvchi kiyimlarga ehtiyoj oshdi. Bozorlardan mahalliy mato, bosh kiyim, oyoq kiyim va ro‘zg‘or buyumlari sotib olingan. Shu bilan birga, bayram, ibodat va jamoat tadbirlarida o‘z etnik va diniy mansublikni ko‘rsatuvchi kiyimlar

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

saqlangan. Demak, kundalik kiyinishda amaliy yaqinlashuv, ramziy sohada esa farqni saqlash bir vaqtda kechgan.

Bayram va marosimlar jamoaviy birlikni mustahkamladi. Cherkov bayramlari, nikoh, cho‘qintirish va dafn marosimlari ko‘chuvchilarni umumiy madaniy makonda birlashtirgan. Qo‘shni xalqlarning bozor bayramlari, sayil va mavsumiy marosimlari bilan tanishuv ham yuz bergan. Biroq diniy farqlar nikoh va oilaviy yaqinlashuv chegaralarini saqlagan; aralash nikohlar ommaviy holatga aylanmagan. Kundalik qo‘shnichilik diniy chegaradan ko‘ra tezroq rivojlangan.

Turkistonning iqlim va epidemiologik sharoiti ko‘chuvchilar uchun eng og‘ir sinovlardan biri bo‘ldi. Issiq, suvning sifati, botqoqlangan hududlar va sanitariya qoidalarining yetarli emasligi bezgak, ichak kasalliklari va boshqa yuqumli xastaliklar xavfini oshirgan. Yangi kelgan oilalar qaysi suvni ichish, uyni qayerda qurish va yozgi issiqda mehnatni qanday tashkil qilish bo‘yicha tajribaga ega emas edilar. Kasallik oilaning mehnat imkoniyatini pasaytirib, qarzdorlik va qayta ko‘chish xavfini kuchaytirgan.

Ma’muriyat harbiy va shahar tibbiyotini rivojlantirgan bo‘lsa-da, qishloqlarda shifokor, feldsher va dorixona yetishmasdi. Tibbiy punktgacha bo‘lgan masofa, xizmat haqi va transport muammosi kambag‘al oilalar uchun jiddiy to‘siq bo‘lgan. Emlash va epidemiyaga qarshi tadbirlar o‘tkazilgan, ammo aholining tarqoq joylashuvi hamda idoralarga ishonchsizlik ularning qamrovini cheklagan. Rasmiy hisobotlarda muassasalar soni ko‘rsatilsa-da, amaldagi foydalanish imkoniyati har bir qishloqda turlicha bo‘lgan.

Ko‘chuvchilar salomatlikni saqlashda mahalliy tajribadan ham foydalanganlar. Issiq paytda ish vaqtlarini o‘zgartirish, hovlini soyalash, meva va sabzavot iste’mol qilish, ayrim o‘simlik vositalari va mahalliy tabiblarga murojaat qilish shular jumlasidandir. Shu bilan birga, Yevropa tibbiyoti va dorixona vositalari mahalliy aholi orasiga ham kirib bordi. Tibbiy muloqot bir tomonlama ta’sir emas, turli davolash tajribalarining yonma-yon mavjudligi va tanlab o‘zlashtirilishi shaklida kechdi.

Sanitariya masalasi qishloqning joylashuvi bilan bog‘liq edi. Ichimlik va sug‘orish suvining bir ariqdan olinishi, molxonalarning uyga yaqinligi, chiqindi hamda botqoqlanish kasallik xavfini ko‘paytirdi. Vaqt o‘tishi bilan quduq qazish, ariqni tozalash, daraxt ekish, hojatxona va molxonani turar joydan uzoqroq joylashtirishga e’tibor kuchaydi. Bu o‘zgarish faqat ma’muriy ko‘rsatmalar emas, kasallik tajribasidan chiqarilgan kundalik xulosa natijasi edi.

Turkiston shaharlarida rus-tuzem maktablarining paydo bo‘lishi turli aholi guruhlari o‘rtasidagi ta’limiy muloqotga yangi yo‘l ochdi. Biroq qishloqlarda rus va mahalliy bolalar ko‘pincha alohida ta’lim tizimida qolgan. Til to‘sig‘i, masofa, diniy ehtiyot va oila mehnatiga bolalarning jalb qilinishi umumiy ta’limning kengayishini cheklagan. Shunga qaramay, bozor, ma’muriy idora va ish joylarida mahalliy tillarning og‘zaki o‘rganilishi, tarjimon va ikki tilli vositachilarga ehtiyoj ortib bordi.

Pravoslav cherkovi ko‘chuvchilarning diniy va jamoaviy hayotida markaziy o‘rin tutdi. Cherkov yoki ibodat uyi diniy marosimlardan tashqari xayriya, ta’lim, nikoh va tug‘ilishni qayd etish hamda muhtoj oilalarga yordam vazifalarini bajargan. Ruhoniylar yangi muhitda axloqiy tartib va jamoa birligini saqlashga harakat qilganlar. Biroq chekka qishloqlarda doimiy ruhoniy yoki cherkov bo‘lmagani sababli diniy xizmatlar davriy tarzda amalga oshirilgan.

Ijtimoiy-madaniy moslashuvni baholashda rasmiy muassasalar soni yoki madaniy buyumlar ro‘yxati bilan cheklanish mumkin emas. Moslashuv oila qarorlari, qo‘shnichilik, kasallikka munosabat, bozordagi muloqot va bolalar tarbiyasi kabi kundalik amaliyotlarda namoyon bo‘lgan. Bu jarayonni o‘rganish uchun ma’muriy hisobotlar bilan bir qatorda shaxsiy yozishmalar, matbuot, sud va shikoyat materiallarini jalb etish muhim.

Manbalar ko‘chuvchilarning mahalliy tajribani o‘zlashtirishini ko‘pincha “o‘lkani madaniylashtirish” g‘oyasi soyasida qoldirgan. Amalda esa suvdan foydalanish, issiq iqlimda yashash,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

oziq-ovqat va qurilish sohalarida mahalliy bilim moslashuvning zarur sharti bo‘lgan. Shu bilan birga, Yevropa tibbiyoti, maktab va ayrim texnika vositalarining tarqalishi mahalliy hayotga ta’sir ko‘rsatgan. Bu o‘zaro ta’sir teng siyosiy mavqeda kechmagan, ammo uni faqat bir tomonlama ta’sir deb baholash ham yetarli emas.

Moslashuv hamkorlik va nizoning navbatma-navbat bosqichlari emas, ko‘pincha bir vaqtda mavjud bo‘lgan holatdir. Bir oila bozorda mahalliy savdogar bilan hamkorlik qilishi, mirobdan suv tartibini o‘rganishi va ayni paytda yer chegarasi yuzasidan mojaroda qatnashishi mumkin edi. Shu sababli kundalik tarix yondashuvi siyosiy mustamlakachilikni inkor etmasdan, uni odamlarning real munosabatlari orqali aniqroq ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, XIX asr oxiri – 1917 yilda Turkistonga ko‘chirilgan aholining ijtimoiy-madaniy moslashuvi oila, maishiy turmush, salomatlik, ta’lim, din va mahalliy xalqlar bilan munosabatlarni qamrab olgan uzoq jarayon bo‘ldi. Ko‘chuvchilar o‘z jamoaviy va diniy mansubligini saqlashga intilish bilan birga iqlim va kundalik ehtiyoj tufayli mahalliy taom, kiyim, qurilish va xo‘jalik tajribasini tanlab o‘zlashtirdilar.

Salomatlik va sanitariya muammolari moslashuvning muhim ko‘rsatkichi bo‘ldi. Tibbiy muassasalarning cheklanganligi ko‘chuvchilarni Yevropa tibbiyoti, oilaviy parvarish va mahalliy davolash tajribalarini birga qo‘llashga undadi. Maktab va cherkovlar jamoaviy birlikni mustahkamladi, biroq alohida ta’lim va diniy tizimlar madaniy chegaralarni ham saqlab turdi.

Mahalliy aholi bilan bozor, mehnat, hunarmandchilik va sug‘orish orqali doimiy aloqalar shakllandi. Til elementlari, taomlar va amaliy bilimlar almashinuvi kundalik yaqinlashuvni kuchaytirdi. Ayni paytda yer-suvning ma’muriy qayta taqsimlanishi, imtiyozlar va huquqiy tengsizlik nizolarning doimiy manbai bo‘lib qoldi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. – Тошкент: Шарқ, 2000.
2. Обзор Семиреченской области за соответствующие годы. – Верный, 1883–1916.
3. Отчет по ревизии Туркестанского края, произведенной по высочайшему повелению сенатором К.К. Паленом. Переселенческое дело в Туркестанском крае. – Санкт-Петербург, 1910.
4. Гейер И.И. Туркестан. – Ташкент: Типография Туркестанского товарищества печатного дела, 1909.
5. Масальский В.И. Туркестанский край. – Санкт-Петербург: Издание А.Ф. Девриена, 1913.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.